

Сергій АДАМОВИЧ

*завідувач кафедри теорії та історії держави і
права навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника, доктор юридичних наук, професор*

ORCID: 0000-0003-4236-741X

Юрій МИКИТИН

*директор навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника, професор кафедри політики в сфері боротьби зі
злочинністю, кандидат юридичних наук, професор*

ORCID: 0000-0002-9354-3586

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРИМУСОВОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ (2022-2023 РР.)

Відзначимо, що міжнародно-правові акти закріплюють право на громадянство як одне з основоположних. Так, стаття 15 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство [8]. Пункт 3 статті 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права гарантує, що кожна дитина має право на набуття громадянства [16]. У цьому контексті громадянство трактується як суб'єктивне основоположне право особи, і в цьому сенсі слід говорити про право індивіда на набуття, перебування у стані громадянства та виходу з нього [29].

У Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації пункт «с» статті 5 гарантує право кожного індивіда на громадянство [15]. Стаття 3 Європейської конвенції про громадянство передбачає, що кожна держава визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами. Це законодавство визнається іншими державами тільки за умови його відповідності чинним міжнародним конвенціям, міжнародному звичаєвому праву та принципам права, які є загальновизнаними стосовно громадянства. У ст. 4 цього акту закріплено, що кожна особа має право на громадянство; жодна особа не може бути безпідставно позбавлена громадянства [6]. Однак рф. зазначену конвенцію підписала, але так і не ратифікувала.

Водночас діють спеціальні міжнародно-правові положення про заборону примусу у набутті громадянства іншої держави під час війни. Так, стаття 45 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі [37] передбачає, що забороняється примушувати жителів окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику. Така заборона охоплює як військову присягу, так і переведення до іншого громадянства.

Стаття 31 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни [7] акцентує, що жодний примус фізичний або моральний примус не може застосовуватися до осіб, які перебувають під захистом, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Тобто зазначена норма забороняє застосування примусу у будь якій формі стосовно підзахисних осіб, що опинилися на окупованій території [26, с.262]. Також Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни ст. 50 забороняє окупаційній державі змінювати громадянський статус дітей [7].

Крім того міжнародно-правові положення про заборону примусової паспортизації знайшли своє відображення у судових рішеннях міжнародних інституцій. Так, Міжнародний Суд ООН у своєму рішенні у справі Ноттебома від 6 квітня 1955 р. [39] встановив, що державі належить суверенне право визначати, хто є її громадянами за умови, що такий процес має належним чином регулюватися нормами міжнародного права.

Що стосується національного законодавства, то стаття 25 Конституції України передбачає, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство [11], що виключає можливість визнання результату примусової зміни громадянської належності. Це право не може бути скасовано в будь-якому випадку і щодо будь-якої країни [19].

Частина 2 і частина 3 статті 6 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачає, що будь які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий зазначеними органами та/або особами, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території [24]. Відповідно отримання паспорта, виданого Росією, її органами, посадовими, службовими особами, що створені на тимчасово окупованій території України, не породжує будь яких правових наслідків.

На цей час відсутні правові норми, які б визначали примусову паспортизацію громадян України (організація, здійснення, інші форми), так і отримання паспорта РФ на тимчасово окупованих територіях України як кримінальні правопорушення. Однак, розроблено проект закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії ро-

сійській паспортизації (р.н. 8057) [25]. Проєкт, в першу чергу, передбачає появу двох нових статей у Кримінальному кодексі України: набуття громадянства держави-агресора та/або отримання паспортних документів держави-агресора (ст. 111-3) і примусова паспортизація (ст. 438-1). Однак зазначений законопроєкт потребує доопрацювання, оскільки містить недоліки, суперечливі положення.

Варто зауважити, що не має чіткої позиції щодо ставлення до примусової паспортизації в структурах української державної влади. Так, віцепрем'єр-міністерка – міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України І.Верещук 20 квітня 2023 р. заявила, що у випадку отримання російського паспорта особа вважатиметься колаборантом: «майже всі підпадають під статтю колаборантства, якщо ти брав паспорт, якщо ти брав участь... у життєдіяльності чи населеного пункту, громади, чи в інший спосіб» [2]. На противагу цій позиції, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець 28 квітня 2023 р. висловився, що варто брати російський паспорт для збереження життя: «Я б порадив брати російський паспорт, все ж таки, для себе прийняти рішення вижити. Це найголовніше. Ми розуміємо, що це відбувається під тиском, фізичним тиском. Тому взяти паспорт, вижити, дочекатись, коли ми звільнимо цю територію» [23].

Міністерство закордонних справ України 10 липня 2023 р. роз'яснило, що будь-які документи, видані на тимчасово окупованих територіях України, є нікчемними та не мають юридичної сили. Примусова паспортизація російськими документами жителів тимчасово окупованих територій України є протиправною та не є підставою для втрати громадянства України [10].

Варто відзначити, що з 2014 р. росія здійснює примусову паспортизацію на захоплених територіях Донецької та Луганської областей і в Криму. Для асиміляції українського населення окупованих територій Криму рф почала автоматично вважати всіх, хто проживав на території півострову на момент його окупації, громадянами росії, якщо у місячний строк вони не подали заяву про відмову від російського громадянства.

Але, як зауважувала норвезька дослідниця Марта Хандо Міхре, лише за 2015-2016 рр. російське громадянство отримали і близько 165 тисяч вихідців з України всередині росії і російська влада «намагалася контролювати та розподіляти цих вимушених мігрантів на користь держави відповідно до принципів вибірковості та економічних інтересів» [41]. Отже, росія використовує українців в першу чергу для вирішення своїх демографічних і економічних проблем.

Натомість на окупованих територіях Донбасу до початку 2017 р. рф на офіційному рівні не визнавала документи, що встановлюють особу, виданих в так званих Л/ДНР. Фактично, ситуація відрізнялася, бо за допомогою «паспорту» так званих Л/ДНР можна було перетнути кордон з РФ, купити квиток на транспорт, забронювати житло. Однак, 18 лютого 2017 р. путін підписав указ, яким росія офіційно визнала «паспорти», видані так званими Л/ДНР [28].

У свою чергу після широкомасштабного вторгнення 2022 р. на окупованих територіях Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей

отримання російського громадянства стало можливе у спрощеному порядку та передбачає подання заяви про відмову від громадянства України. З травня 2022 р. держава-агресор розпочала паспортизацію жителів нових окупованих територій. Спочатку набуття громадянства рф було формально добровільним і необов'язковим [17] але фактично використовувалися адміністративно-репресивні методи впливу на українських громадян.

Так, в окупованому місті Сорокіне Луганської області на початку травня 2022 р. було розпочато процеси оформлення паспортів «ЛНР» українським громадянам, примусово вивезеним із захоплених територій. Представники окупантів проводили з громадянами так звані «профілактичні бесіди», під час яких повідомляли, що в разі відмови набуття громадянства так званої «ЛНР» вони втратять будь-які засоби до існування та до них будуть застосовані репресивні заходи [35].

У кінці вересня 2022 р. у окупованих регіонах були проведені псевдореферендуми, після чого держдума рф 4 жовтня 2022 р. підтримала чотири федеральні конституційні закони, що приймали окуповані території у склад рф. Ці закони декларують визнання мешканців окупованих територій громадянами рф з єдиною вимогою – принесення присяги, а також встановлюють призов на військову службу з 2023 р. і вводять правову норму, що дозволяє людям з українським паспортом не сповіщати про його наявність у разі підписання контроверсійної заяви про небажання перебувати у громадянстві України.

27 квітня 2023 р. видано Указ президента рф, що визнав українських громадян на окупованих територіях іноземцями. Цей документ фактично легалізував дискримінацію за громадянством, і позбавив мешканців окупованих територій, що відмовилися від російського паспорта, будь-якого правового захисту. Окрім російського паспорта, Указ передбачає можливість отримання Посвідки на постійне проживання, але на практиці цей документ отримати вкрай складно.

Російські окупанти широко розгорнули використання пропаганди та дезінформації для переконання людей, що російський паспорт дасть їм більше прав, можливостей та соціальних гарантій, ніж український [1].

До українців, які відмовлялися отримати громадянство рф, окупанти почала застосовувати обмеження щодо отримання правового захисту, майнових прав, послуг у соціальній, медичній, освітній, трудовій сферах. Громадяни України опиняються в умовах, коли вони можуть бути вигнані із свого місця проживання за межі росії. Їх примусово утримують у Центрах тимчасового утримання іноземних громадян, що має ознаки свавільного ув'язнення. Для пришвидшення темпів паспортизації росія обрала шлях репресій.

З початком окупації росіяни зразу проявили агресію до українського громадянства. Так, А. Пащенко з Малої Білозерки в Василівському районі Запорізької області згадує, що з початком окупації села на початку березня 2022 р. російські солдати поряд з мародерством проводили пошуки приналежних до ЗСУ, обшуки в домівках місцевих жителів, шукали українські паспорти [20].

Окупанти у Бучі переконували, що «ми вас не чіпаємо, вбивають ваші». Однак всіляко збиткувалися над цивільними, вимагали говорити російською і рвали українські паспорти [21].

Як важіль тиску під час паспортизації використовували роздачі гуманітарної допомоги і виплату грошової допомоги. Так, пенсіонерам зразу давали 10 тисяч російських рублів, пенсію додатково, гуманітарну допомогу, але при цьому брали всі дані, і потім ті, що зовсім здавалися, отримували російський паспорт і їм давали по 30 тисяч рублів [14]. Є свідчення після отримання російського паспорту рашисти давали 100 тис. рублів і сертифікат на купівлю житла в рф на 2,3 млн рублів [3]. Окупаційна адміністрація населеного пункту Благовіщенка Запорізької області улітку 20223 р. для заохочення місцевих жителів до отримання російського громадянства, пропонувала пенсіонерам грошову виплату в 50 тисяч російських рублів [22]. Такими діями російська влада вирішувала одразу два питання асиміляцію українців та зачищала від них окуповані землі України.

Одночасно серед мешканців окупованих територій були і такі, що підбурювали населення брати російські паспорти та виплати, возили м'ясо росіянам на блокпости, агітували за Росію як прекрасну державу, спеціально просилися працювати в російській школі, брали активну участь в референдумі і т.д. [30]. Дехто, як згадує К. Кострікова «чекали руський мир, смакували російську тушонку, перші взяли паспорт зі словами «Ми теперь дома», а перед поверненням ЗСУ втекли в Румунію як біженці» [12].

Окупанти всіляко використовували паспортні дані для позитивних результатів свого псевдореферендуму про приєднання окупованих територій до рф. Зокрема, між селами, щоб проїхати, потрібно було брати перепустки в комендатурі в приміщенні селищної ради, для перепустки брали паспортні дані і ці дані вносили автоматично в результати псевдоголосування у вересні 2022 р. [9].

Однак, оскільки українці масово опиралися примусовій паспортизації, то рашисти почали поширювати дискримінаційні заходи щодо громадян України. Так, зі слів Л.Вандишевої, росіяни після окупації Маріуполя насильно заставляли мешканців ставати громадянами росії: «рвуть українські паспорти, не має ніяких виплат з українським паспортом, заставляють брати російський, а український треба здати» [5]. Особливо окупантів цікавила паспортизація українців в стратегічних для них містах, таких як Енергодар. В цьому місті активно здійснювалася примусова паспортизація, «росіяни всюди роблять обшуки, партизанів шукають, комп'ютери трясуть» [36].

Як засіб тиску російські окупанти широко застосовували відмову у наданні медичних послуг не громадянам росії. Т.Синевид з міста Гола пристань згадує, що людей заставляли отримувати російські паспорти, без них не надавали елементарної медичної допомоги [32]. Зі відчень А.Янакової з м. Бердянська «сусідці свідка було погано, то швидка допомога не захотіла брати до лікарні без російського паспорта» [37]. Навіть в маленьких селах, таких як Калинівка

Веселівського району Запорізької області з населенням у 300 осіб, «до аптеки в селі не пропускають, якщо нема російського паспорта» [31]. Без російського паспорта позбавляли також соціальної допомоги, у підсумку у деяких населених пунктах понад 50% населення виїхало з окупації [4].

Українців без російських паспортів обмежували у праві вільного пересування і працевлаштування. росіяни «заставляли робити російський паспорт, щоб дістатися до якогось іншого міста, потрібен був документ» [27]. Складним був виїзд на контрольовану Україною територію. Пізніше виїзд став неможливим, на роботі можна було працювати тільки з російськими паспортами, треба було брати російські номери машин [13]. Щоб витіснити громадян України з місць праці, російський уряд ухвалив постанову щодо допустимої частки «іноземних працівників» на підприємствах, яка передбачає суттєве обмеження робочих місць з 2024 р. [34].

Для примусової паспортизації та контролю за місцевим населенням окупанти вигадали навіть такий засіб тиску – введення обов'язкової верифікації за паспортом користувачів інтернету. Тобто, всі користувачі повинні були мати паспорт рф, аби мати змогу й надалі отримувати послуги [18].

Одночасно тих, хто відмовлявся отримувати російський паспорт розглядали як ворожий елемент і вимагали від них виїжджати [33].

Отже, право на громадянство є одним із основоположних прав людини відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері, примусова паспортизація, в тому числі, під час війни суперечить численним міжнародно-правовим актам. На цей час в національному законодавстві відсутні правові норми, які передбачають відповідальність безпосередньо за примусову паспортизацію громадян України і отримання паспорта рф на тимчасово окупованих територіях України, та визначення таких дій як кримінальних правопорушень.

Водночас примусова паспортизація громадян України, яка проводиться рф всупереч Конституції і законодавству України, набула масового і агресивного поширення на тимчасово окупованих територіях. З початком окупації весною 2022 р. росіяни розгорнули пропагандистську кампанію з переконування українців перейти в російське громадянство з одночасним залякуванням та фізичними розправами над тими, хто якимось демонстрував свою проукраїнськість.

Окупанти широко використовують для соціально незабезпечених людей пенсійного віку гуманітарну допомогу та соціальні виплати як засоби для захоплення приймати російське громадянство. Для пришвидшення процесів примусової приватизації росіяни активно залучають місцевих колаборантів.

Водночас українці, що відмовляються брати російське громадянство опинилися на окупованих територіях в статусі іноземців. Українських громадян позбавляють правового захисту, майна, відмовляють у соціальних виплатах, праві на працю, освіту, вони не мають можливості отримувати медичну допомогу.

Однак, як зауважує іспанський дослідник Дж. Е.Естев Молто «за останнє десятиліття у європейських судах через універсальну юрисдикцію переслідувалися численні міжнародні злочини, скоєні в африканських конфліктах або в

Сирії. Ці законодавчі та судові досягнення зробили можливим розпочати притягнення до відповідальності російських чиновників за агресію проти України» [39]. Отже, є достатньо кримінально-процесуальних механізмів для притягнення винних до кримінальної відповідальності за примусову паспортизацію в Україні.

1. Бенюк К. Злочин проти людяності: чому Росія так поспішає проводити примусову паспортизацію в ТОТ. URL: <https://espreso.tv/zlochyn-proti-lyudyanosti-chomu-rosiya-tak-pospishae-provoditi-primusovu-pasportizatsiyu-v-tot> (дата звернення 05.01.2024).
2. Богданьок О., Кінша Д. Рекомендую не брати паспорт, якщо це можливо – Верещук про паспорти РФ на ТОТ. URL: <https://suspilne.media/463169-rekomenduii-ne-brati-pasport-akso-ce-mozливо-veresuk-pro-pasporti-rf-na-tot/> (дата звернення 01.11.2023).
3. Бойко К.Д. с. Коробки Коробківської сільської ради Каховського району Херсонської області. Опитано свідка 21.10.2023 р. Архів Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника (далі – Архів ННЮ ПНУ).
4. Бойко Т.В. с. Коробки Коробківської сільської ради Каховського району Херсонської області. Опитано свідка 21.10.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.
5. Вандишева Л.М. м. Харків Харківської області. Опитано свідка 29.06.2023. Архів ННЮ ПНУ.
6. Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (дата звернення 10.11.2023).
7. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 9.11.2023).
8. Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 10.11.2023).
9. Карпій О.М. с. Кам'янка Пологівського району Запорізької області. Опитано свідка 17.03.2023. Архів ННЮ ПНУ.
10. Коментар МЗС України щодо набуття в РФ чинності нормативно-правового акта, який порушує законні права громадян України від 10 липня 2023 р. URL: https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-nabuttya-v-rf-chinnosti-normativno-pravovogo-akta-yakij-porushuye-zakonni-prava-gromadyan-ukrayini?fbclid=IwAR0YFjSnicj8FByq64SqxD8aMAAt0Os0RxxYkD7Ebd-XCN_m3ZMmA9GBCJnc (дата звернення 01.11.2023).
11. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення 9.11.2023).

12. Кострікова К.С. м.Херсон Херсонської області. Опитано свідка 19.01.2023. Архів ННЮ ПНУ.
13. Маловічко І.Ю. с. Велика Білозерка Василівського району Запорізької області. Опитано свідка 17.03.2023. Архів ННЮ ПНУ.
14. Мироненко В.М. м. Херсон Херсонської міської ради Херсонського району Херсонської області. Опитано свідка 06.12.2022 р. Архів ННЮ ПНУ.
15. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7.03.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 10.11.2023).
16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 10.11.2023).
17. Неделько Н. Донбас. Реалії. 4.05.2023 р. росія нав'язує свої паспорти в окупації. Що робити людям? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pasport-rosii-donetsk-lugansk-melitopol-berdiansk/32392732.html> (дата звернення 9.11.2023).
18. Окупанти планують надавати жителям ТОТ доступ до інтернету тільки за паспортом РФ. URL: <https://t.me/UkraineNow/45103> (дата звернення 9.11.2023).
19. Омбудсман Лубінець Дмитро. Отримання паспорта РФ на ТОТ: не злочинець, а жертва злочину! 17.05.2023. URL: https://t.me/s/dmytro_lubinetzs?after=2461 (дата звернення 9.11.2023).
20. Пащенко А.В. с. Мала Білозерка Малобілозерської сільської ради Василівського району Запорізької області. Опитано свідка 20.07.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.
21. Первушкіна В. В. м.Буча. Бучанського району Київської області. Опитано свідка 30.03.2022. Архів ННЮ ПНУ.
22. Примусова паспортизація на ТОТ: пенсіонерам пропонують гроші, а від підприємств вимагають списки. URL: <https://rubryka.com/2023/07/29/prymusova-pasportyzatsiya-na-tot-pensioneram-proponuyut-groshi-a-vid-pidpryyemstv-vumagayut-spyску/> (дата звернення 04.01.2024)
23. Прищепя Я. Заради виживання: Лубінець порадив українцям на окупованих територіях отримувати громадянство РФ. Суспільне новини. 30 квітня 2023 р. URL: <https://suspilne.media/461522-zaradi-vizivanna-lubinec-poradiv-ukraincam-na-okupovanih-teritoriah-otrimuvati-gromadanstvo-rf/> (дата звернення 01.11.2023).
24. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 9.11.2023).
25. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації. За-

- реєстровано у ВРУ 19.09.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1478608> (дата звернення 9.11.2023).
26. Радченко О.І. Міжнародно-правовий аспект забезпечення права особи на громадянство в умовах війни та окупації територій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 259-266.
27. Реученко В.Я. м. Пологи Пологівської міської ради Пологівського району Запорізької області. Опитано свідка 17.10.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.
28. Россия признала документы, выдаваемые в ДНР и ЛНР. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-39016068> (дата звернення 9.11.2023).
29. Садовська О.М. Європейські стандарти права на громадянство. Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Перші юридичні читання: матеріали Всеукр. дистанційної конф., присвяч. 20-річчю створення екон.- правового ф-ту (27 квіт., 2018 р., м. Одеса): [зб. тез доп.] / ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ; уклад.: А.В. Левенець, О.В. Нарожна; за заг. ред.: Л.О. Корчевна, І.А. Дришлюк. Одеса: Фенікс, 2018. С.59. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/16049/1/59-64.pdf> (дата звернення 10.11.2023).
30. Сайдамет Я.М. с. Велика Білозерка Василівського району Запорізької області. Опитано свідка 17.03.2023. Архів ННЮ ПНУ.
31. Сахно Ю.М. с. Калинівка Калинівської сільської ради Веселівського району Запорізької області. Опитано свідка 10.08.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.
32. Синевид Т.М. м. Гола Пристань Голопристанської міської ради Голопристанського району Херсонської області. Опитано свідка 10.08.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.
33. Скорич Т.О. с. Ювілейне Ювілейної сільської громади Херсонського району Херсонської області. Опитано свідка 10.08.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.
34. Соколенко Є. Примусова паспортизація: окупанти хочуть звільнити українців з роботи як «іноземців» URL: <https://www.unian.ua/war/primusova-pasportizaciya-okupanti-hochut-zvilniti-ukrajinciv-z-roboti-yak-inozemciv-12445650.html> (дата звернення 04.01.2024)
35. Уповноважений: українців змушують приймати громадянство самопроголошеної «ЛНР», інакше на них чекають репресії. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-ukrayinciv-zmushuyut-prijmati-gromadyanstvo-samoprogholoshenoyi-lnr-inakshe-na-nih-chekayut-represiyi (дата звернення 04.01.2024).
36. Шрамко Г.І. м. Енергодар Енергодарської міської ради Василівського району Запорізької області. Опитано свідка 12.09.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.
37. Янакова А.С. м. Бердянськ Бердянської міської ради Бердянського району Запорізької області. Опитано свідка 21.09.2023 р. Архів ННЮ ПНУ.

38. *IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 10.11.2023).

39. Esteve Molto J. E. *Advances and setbacks in the fight against impunity in Europe: from the Tibet cases to the war crimes of Syria and Ukraine Avances y retrocesos de la lucha contra la impunidad en Europa: de los casos Tibet a los crímenes de guerra de Siria y Ucrania. Cuadernos Electronicos de Filosofia del Derecho.* 2023. 49, pp. 722–733

40. *International Court of Justice. Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala).* 6 April 1955. URL: <https://www.icj-cij.org/case/18> (дата звернення 10.11.2023).

41. Myhre M.H. *Forced migrant «compatriots» from Ukraine: Accessing legal residency and citizenship in the Russian Federation. Nationalities Papers, Vol. 46.* November 2018, pp. 1028 - 1045.

Адамович С.В., Микитин Ю.І. Порушення прав людини під час примусової паспортизації на тимчасово окупованих територіях України (2022-2023 рр.)

У статті автори стверджують, що примусова приватизація, яка проводиться російською владою на тимчасово окупованих територіях України, є порушенням міжнародно-правових норм Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Європейської конвенції про громадянство. Водночас змушування до набуття російського громадянства суперечить спеціальним положенням про заборону примусу у набутті громадянства іншої держави під час війни IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Що стосується національного законодавства, то розроблено проект закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації.

Автори на основі свідчень внутрішньо переміщених осіб описують, що з початком окупації українських земель, росіяни з допомогою колаборантів розгорнули пропагандистську кампанію для переходу українців в російське громадянство, а також широко застосовували репресії за одним фактом наявності українського паспорту чи демонстрації проукраїнської позиції. В статті описано спроби заставити соціально незахищені верстви суспільства в обмін на гуманітарну допомогу та грошові виплати відмовитися від українського громадянства. Не законно отримані паспортні дані українців були використані російською окупаційною владою для фальсифікації результатів псевдореферендуму про приєднання тимчасово окупованих територій України до складу росії восени 2022 р.

Задля прискорення асиміляційних процесів громадян України, які чинять опір примусовій паспортизації, окупанти позбавляють права на здобуття освіти, отримання медичної допомоги, обмежують в майнових та трудових правах. Однак є достатньо кримінально-процесуальних механізмів для притягнення винних до кримінальної відповідальності за примусову паспортизацію в Україні.

Ключові слова: примусова паспортизація, тимчасово окуповані території, свідчення воєнних злочинів росіян, порушення прав людини, громадяни України, російська окупаційна влада.

Adamovych S.V., Mykytyn Y.I. Violations of human rights during forced passporting in the temporarily occupied territories of Ukraine (2022-2023)

In the article the authors state that the forced privatization carried out by Russian authorities in the temporarily occupied territories of Ukraine is the violation of international legal norms of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the European Convention on citizenship. At the same time coercion to acquire Russian citizenship contradicts special provisions of the IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and the Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War on the prohibition of coercion in the acquisition of citizenship of another state during war. As of national legislation, a draft law on amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine to counter Russian passporting has been developed.

On the basis of testimonies of internally displaced persons the authors describe that with the occupation of the Ukrainian land, Russians with the help of collaborators have launched a propaganda campaign for the transition of Ukrainians to Russian citizenship, and also widely used repressions based on a single fact of having a Ukrainian passport or demonstration of pro-Ukrainian position. The article describes attempts to convince socially vulnerable sections of society to renounce Ukrainian citizenship in exchange for humanitarian aid and monetary payments. The Russian occupation authorities used illegally obtained passport data of Ukrainians to falsify the results of the pseudo-referendum on the accession of the temporarily occupied territories of Ukraine to Russia in the fall of 2022.

In order to accelerate the assimilation processes of the citizens of Ukraine who resist forced passporting, the occupiers deprive them of the right to education, receive medical care, and limit their property and labor rights. However, there are enough criminal procedural mechanisms to bring those guilty of forced passporting to justice in Ukraine.

Key words: forced passporting, temporarily occupied territories, testimonies of russian war crimes, violations of human rights, citizens of Ukraine, russian occupation authorities.